

КЎЧАТ ҚАЛИНЛИГИ ВА ЎЎИТЛАШ МЕЪЁРЛАРИНИ СОЯ ДОНИНИНГ КИМЁВИЙ ТАРКИБИГА ТАЪСИРИ

Аннотация: Ушбу мақолада соянинг кўчат қалинлиги ва ўғитлаш меъёрларини унинг дони кимёвий таркибига таъсири бўйича тадқиқот натижалари келтирилган.

Аннотация: В данной статье приведены данные результатов исследований влияния тени на густоту проростков и норм внесения удобрений на химический состав его зерна.

Abstract: This article presents the results of studies of the effect of soybean on the density of seedlings and the rates of fertilization on the chemical composition of its grain.

Маълумки, аҳоли сонининг ортиши озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабнинг ортишига олиб келади. Дунё мамлакатларида аҳолининг оқсил, ёғ маҳсулотларига бўлган эhtiёжини қондиришда ўсимликлардан, хусусан соя етиштириш ҳисобига тўлдиради. Шу боис бугунги кунда ушунининг майдони ортиб бормоқда.

Республикамизда ҳам бу борада ҳукуратимиз томонидан соя етиштиришни кенгайтириш, навларни жойлаштириш, барқарор ва сифатли ҳосил олиш каби қатор вазибалар белгилаб берилган.

Узоқ йиллик тадқиқот натижаларига кўра, соя дони таркибига инсон саломатлигини таъминлайдиган моддалар бўлиб, хусусан мой 28%гача, 50%гача оқсил ва 22%гача углеводлар бўлади. Соя дони таркибига шимолдан жанубга силжиган сари ёғ ва оқсил миқдори ўзгариб боради [1; 22-63 б.].

Тошкент вилоятининг суғориладиган типик бўз тупроқлари шароитида соянинг "Арлета" нави такрорий экин сифатида парваришланганда суғориш олди тупроқ намлиги 65-65-60%да ва ҳисобий қатлам 0-50 см да суғорилганда дони таркибига оқсил миқдори энг юқори бўлиб, назоратга нисбатан 7,2%га кўп бўлганлиги тадқиқотларда аниқланган [2; 202-204 б.].

Қашқадарё вилоятининг чўл минтақаси тақирсимон тупроқлари шароитида алмашлаб экишнинг соя:ғўза тизимида кўчат қалинлиги ва маъданли

ўғитлар меъёрларини соянинг дони кимёвий таркибига таъсирини ўрганиш мақсадида тажрибалар олиб борилди.

Тадқиқотларда «Дала тажрибаларни ўтказиш услублари» [3; 124-б.] услубий қўлланма асосида 2017-2018 йилларда алмашлаб экишнинг соя:ғўза тизимида сояни маъдан ўғитларнинг $N_{100}P_{120}K_{100}$ ва $N_{75}P_{100}K_{75}$ кг/га меъёрлари фонида 185; 222; 270; 370 ва 555 минг/га кўчат қалинлигида парваришланди. Соя пишиш даврида доннинг намлиги, қаттиқлик даражаси ва унинг таркибига оқсил миқдори аниқланди.

Дастлаб тажриба даласи тупроғи агрокимёвий таҳлили ўтказилди. Унга кўра тажриба даласи тупроғи гумус, азот

ва фосфор билан кам, калий билан эса ўртача таъминланган.

Тадқиқот натижаларига кўра, маъдан ўғитлар фонида кўчат қалинликларига боғлиқ ҳолда доннинг намлиги, қаттиқлик даражаси ва оқсил миқдори ўзгариб борганлиги кузатилди. Энг юқори кўрсаткич сояни 270 ва 370 минг туп гектарига кўчат қолдириб, маъданли ўғитлар билан $N_{100}P_{120}K_{100}$ кг/га меъёрда озиқлантирилган вариантларда кузатилиб, тегишлича 39,7-39,5%га тенг бўлди. Маъданли ўғитларнинг шу меъёрида сояни 185, 222 ва 555 минг туп гектарига қолдириб парваришланганда 270, 370 минг туп/га қалинликда парваришланганга нисбатан 1,3-0,9%гача камайганлиги аниқланди.

1-жадвал

Кўчат қалинлиги ва маъдан ўғитлар меъёрининг соя дони кимёвий таркибига таъсири

№.	Тажриба вариантлари		Намлик, %	Қаттиқлик даражаси	Оқсил, %
	Кўчат қалинлиги, минг туп/га	Маъдан ўғитлар меъёри, кг/га			
1	2	3	4	5	7
2	185	$N_{100}P_{120}K_{100}$	11,6	79	38,4
3	222		11,9	80	38,8
4	270		11,8	82	39,7
5	370		12,3	82	39,5
6	555		11,8	77	38,4
7	185	$N_{75}P_{100}K_{75}$	12,7	78	37,2
8	222		12,8	79	37,6
9	270		12,3	80	38,7
10	370		12,5	80	38,3
11	555		12,9	76	37,9

(Изоҳ 1-вариант назорат ғўза)

Маъданли ўғитлар фонида таққосланганда $N_{75}P_{100}K_{75}$ кг/га меъёрда қўлланилган вариантларга нисбатан озиқлантиришни $N_{100}P_{120}K_{100}$ кг/га меъёрда қўлланилган вариантлар нисбатан ижобий натижа берганлиги аниқланди. Бу эса ўз навбатида маъдан ўғитларнинг юқори, $N_{100}P_{120}K_{100}$ кг/га меъёрда қўлланилганлиги ва азотли ўғитларнинг дон таркибига оқсил миқдорининг юқори бўлишига таъсир қилганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Доннинг қаттиқлик даражаси бўйича маълумотларда ҳам ушбу қонуният кузатилди. Унинг таркибига намлик эса маъданли ўғитлар кам меъёрда қўлланилганда юқори бўлиши аниқланди.

Демак, Қашқадарё вилоятининг чўл минтақаси тақирсимон тупроқлари шароитида соядан сифатли дон ҳосили олиш учун уни кўчат қалинлиги 270-370 минг туп гектарига қолдириб, маъданли ўғитларни $N_{100}P_{120}K_{100}$ кг/га меъёрида қўллаган ҳолда парваришлаш мақбул

ҳисобланади.

Х.БОЗОРОВ,
қ.х.ф.ф.д., к.и.х. (ПСУЕАИТИ),
Н.ҚАҲҲОРОВА, мустақил изланувчи, (ҚМИИ),
О.ЧОРИЕВ, магистр (ТДАУ).

АДАБИЁТЛАР:

1. Ёрматова Д., Хушвақтова Х.С. "Мойли экинлар". Монография. Зарафшон "АЛ-ФАБА-СЕРВИС" 2008. 22-63 бетлар.
2. Шамсиев А.С., Комилов Б.С., Эшонқулов Ж.С. "Суғориш тартибларининг такрорий экилган соя навлари оқсил миқдори таъсири". Ўзбекистон аграр фани хабарномаси №5/2 (83) 2020. 202-204 бетлар.
3. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари.—Тошкент. ЎзПТИ 2007.—148 б.

УЎТ: 631.586:631.3(575.152)

ЎҚИНГ, ҚўЛАБ КЎРИНГ

ЎРИК-ҚАМИШ ШИРАСИ РИВОЖЛАНИШ ДИНАМИКАСИ АСОСИДАГИ ЗАРАР КЕЛТИРИШ МЕЗОНИ

Аннотация: Мақолада мева боғлари ўрикда ривожланиб зарар келтирадиган ўрик-қамиш ширасининг ривожланиш динамикаси ва келтирадиган зарар мезонини аниқлаш борасидаги Қорақалпоғистон агробιοοενοзида олиб борилган илмий-тадқиқотлар натижаси келтирилган.

Аннотация: В статье проведены результаты исследования по изучению динамики численности и определению вредоносности урюково-камышевой тля, обитающие на плодовых видах в агробιοοεнозе Каракалпакстана.

Annotation: The article presents the results of researches on studying the dynamics of the number and determines the harmfulness of apricot-reed aphids living on fruit species in the agrobiocenosis of Karakalpakstan.

Кириш. Барча мамлакатларда озиқ-овқат манбаи ҳисобида қишлоқ хўжалиги экинлари, жумладан, мева боғларидан олинадиган маҳсулотларнинг аҳамияти маълум. Сабаби маҳсулотнинг таркибида инсон организми учун зарур буладиган, ҳар куни қабул қилиш керак элементлар ва витаминлар мавжуд. Бундан ташқари меваларнинг пишган тоза турида, қайта ишлаб, қиш ва келгуси ёз ойларигача махсус жойларда сақлаб фойдаланилганда таркиби ўзгармайдиган хусусиятга эга. Шу боис, мева боғларидан олинадиган ҳосил меъёри салмоғини кўтариш, аҳолининг талабини тўла қондириш асосий мауммолардан ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалик экинлари турлари сингари мева боғларидан олинадиган ҳосилнинг бир қисmini биотопда тарқалган зараркунандалар таъсирида нобуд бўлиши маълум. Бугунги кунда дунё миқёсида мева боғлари турларида учрайдиган сўрувчи зараркунандалар ривожланиш туфайли келтирадиган зараридан ҳимоя қилиш долзарб тадбирлардан эканлиги исботланган.

Ўзбекистон шароитида бу борадаги мавжуд муаммони бартараф этиш мақсадида ушбу турларига қарши кураш тадбирларини агротехник, биологик ва кимёвий усулларда ташкиллаштиришнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тавсия этилади.

Мавзунинг долзарблиги. Инсон соғлом бўлиши учун йил давомида жон бошига мева маҳсулотларини ўртача 56,4 кг истеъмол қилиш керак. Бугунги кунда Республика-миз аҳолисининг сони 35 миллионга етганлигини ҳисобга олинганда, жон бошига тўғри келадиган меъёридаги мева

маҳсулотлари билан тўла таъминлаш учун йил давомида 1 млн 974000 тонна мева ҳосилини етиштириш талаб этилади.

Бу борадаги олиб борилаётган илмий-тадқиқотлар ва мева боғларидаги кузатувлар натижаси, биотопда тўпланиб ривожланадиган бўғимоёқлиларнинг сўрувчилар турларига кирадиган шираларнинг келтирадиган зарари катта бўлиб, зараркунандаларга қарши кураш тадбирлари турларига боғлиқ мақбул вақт ва меъёрида олиб борилмаганда ҳосилнинг асосий қисmini нобуд қилиши исботланган. Бунга қўшимча Республиканинг айрим мева боғларида илгари учрамаган ёки сони зарар келтириш мезонидан пастда бўлган зараркунанда турларига мақбул абиотик, биотик шароитлар пайдо бўлиши туфайли, тез ривожланиб, тарқалган ареаллари кенгайиб, келтирадиган зарари йилдан-йилга кўпайиб бориши кузатилмоқда. Натижада мазкур соҳадаги мавжуд муаммони бартараф этиш учун мева боғлари турларига, тарқалган зараркунандалар ривожланиш биоэкологияси-га асосланган қарши кураш муҳим муаммо ҳисобланади.

Тадқиқот усуллари. Мева боғларида олиб борилган тадқиқотлар, зараркунандаларнинг тур таркиби, ривожланиш биоэкологияси, динамикаси бўйича махсус кузатувлар Б.П.Адашкеевич, Ш.Т.Хўжаев, зарар келтириш мезони даражаси В.И.Танский услублари бўйича олиб борилди.

Тадқиқот натижалари. Табиатдаги ўсимлик турлари билан, биоэкологга тўпланадиган ҳашаротлар ўртасида жипсланган биологик ва озуклиқ боғланиш назарияси мавжуд. Сабаби биотопларда ҳашаротнинг биоэкологик